

STANKO VLAŠKI

PERSPEKTIVE EKOLOŠKE FILOZOFIJE

(Tomislav Krznar (ur.), *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa*, Biblioteka *Bioetika*, Pergamena, Zagreb 2013.)

Nalaz da je čovek, kao jedna manifestacija prirodnog sveta, u radikalizovanju mogućnosti svoje slobode u odnosu na prirodu teško povredio svoj *oikos*, deo je opšte dijagnoze savremenog doba. U istu spada i strah čitave jedne epohe da bi postupanje koje vekovima unazad teži da čovekov odnos prema prirodi koncipira ne samo kao *produkciju* tog odnosa, već i kao *stvaranje same prirode*, na koncu moglo da ugrozi čovekov zemaljski opstanak. Misao izlazi iz patološkog stanja opisanog sintagmom „ekološka kriza“ u prethodnim decenijama tražen kroz pokušaje da se pod okrilje *etičke* aksiologije dovede tehnička racionalnost u njenom produkcionom odnosu prema prirodi, i to kao relacija koja je stajala izvan teorijskog horizonta etičke tradicije. Ishod takvih kretanja oličen je u formiranju *ekološke etike*. Bez obzira da li je priroda posmatrana *u odnosu* na ugrožene čovekove interese, ili joj se pokušavao priznati unutrašnji dignitet, cilj ove formacije etičkog mišljenja određen je kao rad na obnovi relativno uravnoteženog i održivog odnosa čoveka i prirode.

„Terapeutsko“ dejstvo ekološke etike ostaje palijativno ukoliko se odnos čoveka

i prirode nastoji reinterpretirati samo kao moralan. Ljudsko slobodno individualno – moralno delanje u modernom svetu je zatečeno u kompleksnim uzajamnim odnosima sa svojim nadindividualnim objektivacijama. Odnos čoveka i prirode zbog toga se pokazuje i u svojoj prirodno-naučnoj, antropološkoj, pravnoj, društveno-ekonomskoj, političkoj, estetičkoj, religioznoj, kulturnoj i povesnoj perspektivi. Rečju, savremena ekološka etika sebe nužno aktualizuje kao obuhvatna ekološka filozofija!

25. po redu knjiga biblioteke *Bioetika* zagrebačke izdavačke kuće „Pergamena“ koju uređuje Ante Čović, donosi zbornik *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa* koji je priredio Tomislav Krznar, odabравši objavljene tekstove koji razmatraju različite aspekte i različite nivoe odnošenja čoveka i prirode. Prema rečima urednika izdanja, *Čovjek i priroda* u prvom redu treba da ponudi osnovne informacije o ovoj tematici, ali i da otvori prostor za dijalog i trpeljivost između raznorodnih filozofskih orijentacija koje su zastupane u prilogima. Kao njihov zajednički duhovni prostor definisana je ne-destruktivnost u postavljanju čoveka prema prirodi.

Dvadeset dva priloga raspoređena su u sedam tematskih celina, a prvu, imenovanu nazivom čitave publikacije, čine radovi Ivana Cifrića „Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza“ i Davorke Matić „Moderna znanost i koncepcija prirode i čovjeka“. Težište Cifrićevog teksta je teza da se savremena ekološka kriza ispostavlja kao kriza kapitalističke organizacije privrednog sistema. Uzroci ekološke krize su, prema tome, *društvenog* karaktera, a „eksploatacija čovjeka je najneposrednije povezana s eksploatacijom Zemlje“¹. *Socijalna* dubina ekološke krize ima svoj ekvivalent u *ekološkoj* dubini socijalne krize, a zaključno poglavlje rada se upućuje ka problemu uspostavljanja *dinamičke* ravnoteže u odnosu čoveka i prirode. D. Matić u svom prilogu pak namerno ostavlja po strani razmatranje ekonomskog ustrojstva društva i pažnju posvećuje tvrdnji da je novovekovna promena u *filozofskoj* slici prirode, kojom je *natura* razrešena umnosti u korist ljudskog *Ego* i koja je pogodovala razvitku moderne nauke, izvršila teorijsku pripremu i obezbedila vekovnu apologiju uništiteljskog držanja čoveka prema prirodi.

Drugi deo zbornika – „Korijeni ekološke krize“ – otvaraju odlomci iz dva klasična filozofska dela koja su uokvirila novovekovnu sliku čoveka i prirode. U pitanju su delovi Dekartove (Rene Descartes) *Raspriprave o metodi* i Bekonovog (Francis Bacon) *Novog organona*. Prvi donosi pasaż o Dekartovoj želji da „praktičnom“ filozofijom prevlada školsku „spekulativnu“ tradiciju i da širom otvori vrata znanjima koja će ljudima omogućiti da postanu gos-

podari i vlasnici prirode, što je kovanica koju urednik umesno bira kao naslov za odlomak iz važnog Kartezijevog spisa. „Pravo uma na prirodu“ lozinka je odabranih paragrafa iz Bekonovog *Novog organona* koji su štampani pod naslovom „Moć i posjedovanje“. Vitorio Hesle (Vittorio Hösle) u nastavku zbornika, sa pozicija jednog *objektivnog* idealizma, koncipira tekst „Duhovnopovijesni temelji ekološke krize“, pripisujući duhovnopovjesnim činionicima *metodološku*, a ne ontološku premoć u odnosu na materijalne faktore savremene krize životne sredine. Činjenica da je moderna tehnika u svom osvajačkom stavu prema prirodi nesumnjivo povezana sa jednim tipom metafizičke racionalnosti prema Hesleu ne sme odvesti u odbacivanje metafizike i racionalnosti uopšte. Naličje ideje gospodarenja nad prirodom autoru vidi u gospodarenju nad prirodom *u čoveku* koje se dovršava gospodarenjem nad ljudskim *društvom*, premda autor ne gaji nade u pogledu mogućnosti spašavanja životne sredine bez pomoći tehnike. Prilog „Priroda i čovjek. Pregled nekih problema vezanih za filozofsko razmatranje odnosa čovjeka i prirode od novog vijeka do danas“ Snježana Hasnaša u fokus pažnje dovodi filozofske pretpostavke i implikacije biotehnologije kao naučne discipline u kojoj je do krajnosti doveden proces redukcije prirode na konačne kategorije. Protivtežu biotehnoškom redukcionizmu u odnosu prema prirodi autor traži koristeći podsticaje gelenovske filozofske antropologije i beleži da put revalorizacije čovekovog odnosa prema prirodi mora poći od čovekove spoznaje prirode u sebi.

Tematski blok „Okoliš u globalnom kontekstu“ predstavlja tekstove Pitera Singera (Peter Singer), Tomislava Krznara i Ivana Cifrića. Članak „Okoliš“ nastupa kao odlomak iz Singerove *Praktične etike* i donosi

¹ Cifrić, I., „Suvremeno industrijsko društvo i ekološka kriza“, u Krznar, T. (ur.), *Čovjek i priroda. Prilog određivanju odnosa*, Biblioteka *Bioetika*, Pergamena, Zagreb 2013, str. 24.

autorovo posmatranje ekološko-etičke tematike u kontekstu prevladavanja vladajućeg zapadnjačkog antropocentrizma, iako je autor skeptičan prema mogućnosti da se moralni status prizna prirodnim bićima ili entitetima koji nisu u mogućnosti da *pate*. Sa pozicija svog *patocentrizma* Singer vodi polemiku sa švajcerovskom „etikom strahopoštovanja prema životu“, kao i sa stanovištima tzv. dubinske ekologije. Rad T. Krznara „Globalizacija kao destruktorka identiteta. Primjer okolišnog osiromašenja“ u svetlu fenomena globalizacije postavlja važna pitanja o mogućnosti tumačenja razlika među kulturama i ljudskim društvima uz pomoć faktora životne sredine, te da li odnosi prema životnoj sredini čine posebnost identiteta jedne zajednice. Autor u finalnom delu eksplicira karakter relacije globalizacionih procesa i destrukcije životne sredine kroz reči da je „okolišna destrukcija uvijek povezana s kulturnom destrukcijom budući da okolišno osiromašenje uvijek dovodi do osiromašenja kulturnih obrazaca“² uslovljenih određenom životnom sredinom. Ivan Cifrić u članku „Bios i etos – okoliš u bioetičkoj paradigmati“ naglašava da smanjenje prirodne raznolikosti *oikos*-a koje se odvija pod dominacijom urbano-industrijske životne sredine ima direktne posledice po raznovrsnost života postalog u tom okruženju. Zbog toga treba postaviti zahtev za novim *ethos*-om, odnosno novom bio-etičkom paradigmatom u čijem će centru biti sam *bios* i koja će uvažavati drugačije vrednovanje sadašnjih okolnosti opstanka života, biti spremna da čovekovu odgovornost proširi na čitav živi i neživi svet, kao i da anticipira buduće okolnosti.

Odnos „Čovjek i ne-ljudska živa bića“ tema je četvrtog, obimom najvećeg dela

knjige koji konkretizuje prethodna razmatranja. K. M. Majer-Abih (Klaus Michael Meyer-Abich) u članku „Samovrijednost prirodnog susvijeta i zajednica prava prirode“, o prirodnom svetu ne govori samo kao o čovekovom okruženju, tj. kao o onome u čemu čovek jeste, već kao o čovekovom sa-bitku, sasvetu (Mitwelt), sa kojim je čovek – evoluciono posmatrano – u srodničkim odnosima. Majer-Abih rangira etičke koncepcije prema značenju koje pripisuju tako shvaćenoj prirodi i njihov vrhunac vidi u jednoj *holističkoj* etici koja je spremna da prizna da je isključivo koristoljubivo čovekovo držanje prema prirodi u sukobu sa ljudskim dostojanstvom, pa zbog toga maksimum svog delovanja obuhvata čitav svet. Paralele koje autor povlači između procesa apsolutizacije vlasništva, novovekovne individualizacije čoveka i savremene ekološke krize vode do zahteva za ustavom kao *pravnim* aktom koji bi služio kako društvenom miru, tako i miru sa prirodom. Odlomak „Vladavina čovjeka. Kratka povijest specizma“ iz knjige *Oslobođenje životinja*, koja je P. Singera učinila poznatim u široj javnosti, pod filozofsku lupu stavlja genezu zapadnjačkog *specizma* koji australijski etičar misli kao moralnu favorizaciju jedne vrste živih bića – one *ljudske* – na osnovu puke biološke činjenice pripadanja jednoj – ljudskoj – vrsti živih bića. Presudnu ulogu u tom procesu odigrala je hrišćanska religija sa svojim judaističkim i antičkim nasleđem, a najniža tačka u odnosu prema „ne-ljudskim životinjama“ prema autoru je dosegnuta u kartezijanskoj misli koja životinje shvata kao mašine ostavljene u nemilosti surovih eksperimentisanja. Najniža tačka donela je i najavu preokreta u odnosu prema životinjama, jer su eksperimenti izneli na videlo bitnu neuro-fiziološku sličnost *patnje* životinja sa *patnjama* ljudi, koja prema Sin-

² Krznar, T., „Globalizacija kao destruktorka identiteta. Primjer okolišnog osiromašenja“, Isto, str. 148.

gerovom mišljenju do danas nije donela dovoljno praktično poboljšanje u našem ophođenju prema životinjama i to pre svega kada je reč o ishrani. Ante Čović u članku „Biotička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne-ljudska živa bića“ Singerovu kritiku specizma približava „teorijskom apsurizmu“ i tvrdi da „naš pokušaj teorijskog zasnivanja odgovornosti čovjeka za ne-ljudska živa bića polazi od metodološke pretpostavke da je nužno uvažiti nepobitnu asimetričnost u osobinama čovjeka i ne-ljudskih živih bića, te da je jedino na specijesističkim razlikama moguće zasnovati odgovornost čovjeka za ne-ljudska živa bića uopće“³. Ta odgovornost u pojedinačnim slučajevima ne može biti egalitarnička, već će se voditi hijerarhijom same zajednice života, dok jednakost mora biti uspostavljena kada je u pitanju ophođenje sa *vrstama* živih bića. One ne smeju biti instrumentalizovane! Orijentir na tom nivou odgovornosti prema Čoviću bi trebao biti „bio-etički imperativ“ koji je još 1927. godine formulisao Fric Jar (Fritz Jahr): „Poštuj svako živo biće u načelu kao svrhu u sebi i po mogućnosti postupaj sa njim kao sa takvim“. Naredni prilog „Bio-etika: osvrt na etički odnos čovjeka prema životinjama i biljkama“ upravo je Jarov članak u kome ovaj, hrvatskim filozofskim krugovima već dobro poznati protestantski teolog, na specifičan način proširuje polje važenja kantovske etike i iznosi znamenitu formulaciju zbog koje ga se može smatrati rodonačelnikom evropske bioetike. Etički odnos života prema biljkama predmet je rada „Moralni status? biljaka u bioetičkoj prosudbi biljne genske tehnologije“ Katice Knezović. Autorka razmatra pitanja pripisivosti intrinzične mo-

ralne vrednosti biljkama, njihova moguća moralna prava kao potencijalne nosioce njihovog moralnog statusa, kao i pitanje da li biljke raspolažu posebnom sposobnošću koja bi se uzimala kao kriterijum pri procenjivanju moralne relevantnosti čovekovog ophođenja prema njima. Kontroverzama izazvanim mogućnošću korišćenja genetski modifikovanih organizama (GMO) autorka pristupa tako što moralnost te upotrebe prosuđuje s obzirom na postavljene ciljeve i moguće posledice. „Esej o znanosti i GMO-u“ Valerija Vrčeka ukazuje na fakat da ova savremena kontroverza, pored prirodno-naučne i bioetičke dimenzije, pokazuje i svoj politički, društveni, ekonomski, religijski aspekt. Autor iznosi prigovore korišćenju GMO-a i zastupa stav da ne samo što se GM patenti nisu pokazali kao neophodni čoveku, već da su oni još uvek „tek smjesa profita i rizika“⁴, pri čemu Vrček dobit smatra rezervisanom za njihove vlasnike, dok rizik dele ljudi i priroda. Ova akutna tegoba savremenosti u centru je pažnje „Lošinjske deklaracije o biotičkom suverenitetu“ donete na III Lošinjskim danima bioetike 2004. godine, koja zatvara ovu tematsku celinu zbornika. Njeni potpisnici razumevaju *autohtonost* kao suvereno pravo samoodržanja životne zajednice koje politička vlast mora uzeti u zaštitu, jer je pretnja ozakonjenja upotrebe GMO-a već nastupila kao politička i ekonomska uzurpacija tog prava⁵.

Peti deo publikacije pod nazivom „Lov u kulturnom kontekstu“ se s pravom na-

³ Čović, A., „Biotička zajednica kao temelj ljudske odgovornosti za ne-ljudska živa bića“, Isto, str. 214.

⁴ Vrček, V., „Esej o znanosti i GMO-u“, Isto, str. 246.

⁵ Sa „Lošinjskom deklaracijom“ naši čitaoci su se mogli upoznati u članku A. Čovića „Bioetika u uvjetima postkomunizma – slučaj Hrvatska“, u *ARHE*, Časopis za filozofiju, Filozofski fakultet – Odsek za filozofiju, Novi Sad, godina III, br. 5-6/2006, str. 370-372.

javljuje kao *novum* u društveno-humanističkim istraživanjima na ovim prostorima. Prilog T. Krznara „Lov – sport ili destrukcija? Tragom misli Joséa Ortege y Gasseta“ problematizuje tezu ovog španskog mislioca da lov predstavlja eksplicitni način povezivanja čoveka s prirodom, ali i modus integrisanja čovekove sopstvene prirodosti. Ovakav ugao gledanja na spor kulture i prirode, suprotstavljen preovlađujućem shvatanju lova kao *necivilizacijske* nesublimiranosti animalnosti u čoveku u civilizaciji koja je sama tokom vekova iznela na površinu daleko destruktivnije bestijalnosti, autora vode u pravcu stava da se lov može smatrati i kao otklon od destruktivnosti civilizacije, ali i kao njeno oružje. Članak Tomislava Markusa „Dobro došli kući u Pleistocen. Ekološka misao Paula Shepada“ posvećen je razornim kritičkim implikacijama po celinu zapadne civilizacije koje slede iz teze američkog autora Pola Šeparda da o *divljini* ne možemo govoriti kao o nečemu što nam je samo spoljašnje i što je oličeno u pojedinim staništima i vrstama, već je divljina pre svega *u nama* kao pleistocenski genom i biološko nasleđe po kojem je čovek izvorno – *lovac*. Markus napominje da kod Šeparda deskriptivna analiza odnosi prevagu nad preskriptivnom, a jedan od upečatljivih dijagnostičkih uvida do reči je doveden stavom da „patološka ponašanja – ratovi, terorizam, ekološka destrukcija, urbano nasilje – nisu propust u nastojanju da se živi po ’visokim standardima’ civiliziranog života, već posljedica evolucijske neprilagođenosti čovjeka na takav život“⁶.

Radovi odabrani za tematski okvir „Obrisi feminističke ekologije“ saglasni su u pogledu stava da je zbog različitih načina

koncipiranja o ekofeminizmu uputnije govoriti u množini, kao i da je „minimalni uslov“ da se određeni sadržaj kvalifikuje kao ekofeministički uvažavanje programске povezanosti između dominacije nad ženom i dominiranja nad prirodom koji odlikuju kulturu Zapada. Marija Gajger Zeman (Geiger Zeman) u tekstu „Kako je okoliš postao feminističko pitanje ili što je zapravo ekofeminizam?“ propituje genealogiju ovog duhovnog strujanja i njegova kritička stajališta prema disfunkcionalnostima patrijarhata. Ocenjen kao poredak koji negira život, patrijarhalni svet svojom dualističkom „logikom dominacije“ vrši zadatak pravdanja eksploatacije nad ženama i prirodom „tako što feminizira prirodu i naturalizira ženu, a poziciju žene i prirode proglašava inferiornom kulturi“⁷. Prilog Hrvoja Jurića „Žene i priroda. Prilozi za kritiku ekofeminizma“ baziran je na dvostrukom, kantovskom smislu pojma kritike kojim je ekofeminizam posmatran kao ono što kritikuje tekovine patrijarhalne kulture, ali i kao ono što može biti kritikovano. „Dubinsko zasijecanje“ ekofeminizma Jurić markira u njegovoj težnji „da se radikalno promisli povijesno-kulturne izvore i duhovno-teorijske pretpostavke“ odnosa „čoveka“ prema prirodi ili „muškarca“ prema ženi, te da se oni „u skladu s time radikalno promijene“⁸. Jurićeva kritika ekofeminizma usredsređena je na tendencije u ekofeminističkoj misli koje autor prepoznaje kao problematične, poput biologističkog esencijalizma, spiritualističkog „bega od života“ i prisutne apolitičnosti, mada je naglašeno da ti kritički prilozi ne smeraju

⁶ Markus, T., „Dobro došli kući u Pleistocen. Ekološka misao Paula Shepada“, Isto, str. 275.

⁷ Geiger Zeman, M., „Kako je okoliš postao feminističko pitanje ili što je zapravo ekofeminizam?“, Isto, str. 305.

⁸ Jurić, H., „Žene i priroda. Prilozi za kritiku ekofeminizma“, Isto, str. 315.

na slabljenje ekofeminističke kritike kao takve, nego da je cilj izgradnja obuhvatne ekofeminističke platforme koja polaže osnov ne samo za jednu ekološku etiku, već i za celovitu *ekofilozofiju*.

Poslednja, sedma tematska celina knjige izričito je upućena „Prema formiranju bioetičke paradigme“, odnosno tražene obuhvatne ekološko-filozofske platforme. Rad Tomasa Sorena Hofmana (Thomas Sören Hoffmann) „Bioetika i mnogostrukost pojmovna prirode“ *komplementarno-medijalnim* pojmom prirode u spekulativnom maniru promišlja dijalektičku ukrštenost subjekta i prirode. Drugim rečima, priroda se treba posmatrati kao „sauzrok“-medijator ljudske slobode ali i kao željena suprotnost ljudske slobode. „Nova svest“ ljudskog duha u odnosu prema prirodi kod Hofmana je izražena rečima „da se dovršenje slobode subjekta također i u suprotnosti s prirodom smije postići samo ruku pod ruku sa zadbivanjem slobode subjekta za oslobođenje prirode“⁹. Pozicija takve – integrativne – bioetike ne pretenduje da se nametne kao univerzalni ključ za složene relacije između čoveka i prirode, ali joj se isto tako ne pokazuje nerešivom *aporija bioetike* na koju Hofman skreće pažnju, a koja počiva na svesti da bez etičke tematizacije prirodnosti nema *bioetike*, dok sa njom ona prestaje da bude *etička* i postaje izrazom kauzalnog determinizma. Tekst I. Cifrića „Bioetička ekumena. Potreba za orijentacijskim znanjem“ pojam bioetičke ekumene uzima kao ključnu odrednicu globalnog ekološkog prosvetiteljstva. Taj pojam autor

istovremeno misli kao *proces* ekološkog civilizovanja društva/zapadnjačke kulturne ekumene u njenom konfliktu sa svetom života/bioetičkom ekumenom, kao *empirijsko stanje* oličeno u postojanju osnovnih bioetičkih načela u kulturi, te kao *projekat* pojmovne integracije biotičke i kulturne ekumene. Stalo je do planetarnog širenja vrednosti *života* kao etičke norme, koje kao vrednosno, *orijentaciono* znanje usmerava i ograničava primenu naučnih znanja u njihovom ophođenju prema životu. Ono uzima u obzir širi kontekst bioetičke problematike u postmodernom dobu, dok ostaje zadatak oblikovanja vaspitno-obrazovnog sistema u pravcu internalizacije *takvih* saznanja, umesto da ga se koncipira kao puku tehničku podršku u sticanju naučnog znanja.

Publikaciju zaključuju „Izabrana bibliografija“ sa preko 200 naslova koju su prema tematskoj strukturi zbornika sačinili H. Jurić i T. Krznar, sažeci sadržaja knjige na engleskom i nemačkom jeziku i beleške o tekstovima i njihovim autorima.

Čovjek i priroda ne samo što se pokazuje kao informativno štivo za studente i zainteresovanu kulturnu javnost koje je pogodno za „ciklično“ čitanje, nego se prilog sazajnom osvetljenju odnosa čoveka i prirode u dobrom maniru praktičke filozofije ovde nudi kao znanje *radi delanja* u svakodnevnim životnim prilikama. Zapleteni u mreže brojnih opskurnih i zloslutnih perspektiva te relacije, ovaj zbornik ni ne možemo čitati drugačije.

⁹ Hoffmann, T. S., „Bioetika i mnogostrukost pojmovna prirode“, Isto, str. 337.